

УДК 811.163-26-051 В. Караджич:81'272(497)

КОНЦЕПЦІЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ ВУКА КАРАДЖИЧА І СУЧАСНА ЛІНГВАЛЬНА СИТУАЦІЯ В ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКОМУ РЕГІОНІ

Людмила ВАСИЛЬЄВА

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра слов'янської філології,
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна
тел. (0038 032) 239 47 70, e-mail: slavia@hn.franko.lviv.ua*

Літературна мова становить якісно новий ступінь розвитку культури народу. Створення літературної мови сербів на народно-розмовній основі на початку XIX ст. було сміливим починанням, результати якого відразу передбачити було важко. В. Караджич пережив еволюцію власних поглядів, і вони змінювалися від його першого публічного виступу в пресі 1814 р. протягом усього часу його діяльності з реформування сербської мови. Діяльність В. Караджича призвела до певного розриву з попередніми традиціями розвитку мови сербів. Його реформа, яку підтримував В. Копітар, мала своєю метою обмеження східнослов'янських впливів на Сербію. Зразком для мови сербів В. Караджич обрав діалект, який був далеким від їх мовно-літературної традиції. Свого часу він виявив себе майстерним кодифікатором, який зумів у надзвичайно складній ситуації закласти основи літературної мови, яка на певний час стала спільною для кількох південнослов'янських народів.

Ключові слова: Вук Караджич, лінгвальна ситуація, південнослов'янський регіон, літературна мова.

Літературна мова становить якісно новий ступінь розвитку культури народу. Починаючи з епохи Відродження, головну увагу філологи зосереджували на дослідженні саме літературно-писемних мов. Зацікавлення лінгвістів наприкінці XIX ст. живими діалектами під впливом молодогограматиків пояснювалося тим, що літературні мови, які в той час визнавали штучними, зафіксовані, закріплені в писемних пам'ятках, залишаються для науки і в далекому майбутньому, а народні говірки можуть зникнути назавжди. Діалекти, якими розмовляє народ, заслуговують на те, щоб стати основою літературної мови. Прикладом такого підходу до формування літературної мови на фольклорній основі була діяльність Вука Караджича, який, випередивши більше ніж на півстоліття ідеї молодогограматиків, створив на народній фольклорній основі нову літературну мову сербів.

Стандартні мови, які стабілізувалися у XIX–XX ст., стали панівними в системі наявних мовних ідіомів (діалектів, говірок та ін.): їхня граматична будова та словниковий склад у цей період з огляду на авторитетність “підпорядкували собі й нівелювали граматичну та словникову сторони ідіомів нелітературних” [30: 154]. В усіх випадках було залучено внутрішні та зовнішні чинники. Тому, якщо йдеться про становлення стандартної мови, про причини вибору для неї тієї чи іншої основи, того чи іншого типу мови, вони, згідно із зазначеними параметрами, тісно пов'язані з історичними, культурними та літературними явищами й процесами [5: 45] і виявляються лише “в широкому контексті історії культури кожного народу” [30: 154].

Суперечки щодо вибору конкретного типу літературної мови, який визначався за різними параметрами сукупністю показників, у той час велися не лише у формі літературно-публіцистичної полеміки й адміністративних декретів, а й шляхом конкурсування різних мовних форм у літературних, публіцистичних і наукових писемних творах. Саме в донціональній період суперництво мовних різновидів з окремими okazial'nimi чи провізорними формами досягло апогею, а затихання такого суперництва можна вважати початком функціонування єдиної стандартної мови [30: 155].

Розвиток культури і національного самоусвідомлення у сербів відбувався у XIX ст. в особливих умовах. До 1878 р. серби були одним з небагатьох слов'янських народів на Балканах (за винятком болгар), що мали власні державні утворення, спочатку відносно, а потім повністю незалежну Сербію¹. Важлива в політико-економічному відношенні область Воєводини та деякі інші області, які перебувають у складі сучасної Сербії, залишалися під владою Австро-Угорщини. До 1848 р. панівну й доволі екстремістську позицію з питань національно-культурного будівництва займав віденський гурток письменників та філологів, який групувався навколо В. Караджича (Б. Радичевич, Д. Даничич та ін.).

Соціолінгвальні проблеми сербів (а також їхніх сусідів – хорватів, боснійців та герцеговинців і чорногорців) у цей час зводилися головню до вибору діалектної бази. Велику роль у цьому відігравали такі показники:

а) демографічні, передусім кількість носіїв певного діалекту; б) географічні, тобто географічна поширеність конкретного діалекту; в) економічні і географічні – центри торгівлі, ремесла тощо; г) політично- й культурно-географічні – центри державної влади, культури та ін.

Розрив з традицією або відсутність чи несприйняття традиції інших джерел зумовлює тісний зв'язок мови з діалектною базою, з народнопоетичним койне (у випадку його достатньої розвиненості), відносну свободу мовної норми, можливість (але необов'язковість) варіантів і незначну частину архаїчних елементів, що створює “відкриту” стилістичну структуру мови (для діалектів тощо). У процесі зародження нова мова часто відштовхувалася від старої (архаїчної формально та структурно-функціонально). Таке відмежування могло відбуватися, зокрема, від власного попереднього стану (сербський випадок)².

Зосередимо нашу увагу саме на лінгвальній ситуації в Сербії, де в XIX ст. відбувалися такі революційні перетворення, які зумовили зміни в традиційному мовному розвитку сербів. Тогочасна соціолінгвальна ситуація, що склалася в країні, спонукала культурних діячів до зміни попереднього стану розвитку мови. Архаїчна мова на церковно-слов'янській основі в той час завершувала своє існування як мова літератури і в Україні, і в Росії, і в Болгарії, й у Волооському князівстві.

Зреформувати тоді сербську мову можна було двома шляхами: симбіозом церковно-слов'янської та народної мов (як це відбувалося в історії розвитку російської мови) і створенням цілком нової літературної мови на суто народній основі. В. Караджич обрав другий шлях, вважаючи, що він дасть можливість якнайшвидше залучити до створення національної культури народ, полегшити для сербів засвоєння літературної мови й подолає прірву між мовою сільських діалектів та літератури. Слов'яно-сербська мова, яка існувала в той час як літературна, мала вузьку соціальну базу, використовувалася переважно в колах, близьких до сербського митрополита, її знали священники й окремі представники міської буржуазії. До того ж слов'яно-сербська не мала визначеної та стабільної норми, вона швидко змінювалася і нерідко була індивідуальною (ідіолектною). Ще у XVIII ст. панівною серед культурних діячів була думка про те, що можливе співіснування різних норм, різних мов, різних стилів для окремих літературних жанрів і

¹ Незалежною державою була також Чорногорія, однак за територією це – невелика країна.

² Від попередньої діалектної бази (хорватський випадок).

для різних суспільних верств. Класичний приклад цього – мова Й. Раїча, яка стала практичним застосуванням на сербському ґрунті теорії про “три стилі” М. Ломоносова. У ХІХ ст. виникла потреба створити полівалентну літературну мову з широкою соціальною базою, що відповідала б потребам усіх суспільних верств і використовувалася в усіх стилістичних сферах.

Духовним творцем караджичівської реформи мови та правопису став В. Копітар (1780–1844). Він представляв політичні погляди Австрійської монархії, які полягали передовсім у тому, аби південні слов’яни пов’язували своє майбутнє саме з Австрією. В. Копітар запланував цю реформу для сербів згідно зі своєю загальною південнослов’янською культурною програмою для того, щоб в 30-х роках ХІХ ст. витіснити з Воєводини російську мову та російські впливи й поширити в цьому регіоні проавстрійські настрої. Учений вважав, що, по-перше, загальною мовою повинна стати мова, якою розмовляє народ, по-друге, письмо має містити стільки знаків, скільки звуків є у мові, по-третє, завданням укладачів граматики має бути записування й тлумачення мовних явищ, а не їхнє вдумування і, по-четверте, народну говірку необхідно подавати, виходячи з правил усної народної творчості: пісень, оповідань, прислів’їв [32: 33; 45: 101–135]. Цю концепцію В. Копітара прийняв і втілював у життя В. Караджич, і вона збіглася з напрямками тогочасного історичного розвитку сербського суспільства, знайшовши відгук у сербів з огляду на утвердження (демократизацію) їхньої культури на власному ґрунті [23, 44].

Створення літературної мови на народно-розмовній основі на початку ХІХ ст. було сміливим починанням, результати якого відразу передбачити було важко. З огляду на це В. Караджич пережив еволюцію власних поглядів, що змінювалися від його першого публічного виступу в пресі 1814 р. протягом усього часу його діяльності з реформування сербської мови.

Перша спроба кодифікації фонетичних і граматичних норм сербської народної мови як мови літературної подана в “Граматиці сербської мови” (“Писменица сербскога језика”, Відень, 1814) [14]. “Писменица” протиставлялася відомій і поширеній серед сербів граматиці А. Мразовича, яка існувала в модифікованій формі в сербському середовищі ХVІІІ ст. і вплинула насамперед структурно на першу лінгвістичну працю Караджича [27: 73–82]. Ця граматична кодифікація зі змінами та зі значними доповненнями повторилася в першому виданні “Сербського словника, перекладеного...” (“Српски рјечник истолкован...”, Відень, 1818), де вперше подана також лексична кодифікація літературної мови, яку пропагував Караджич [9: 159–160]³. Трохи раніше від “Писмениці” 1814 р. з’явилася “Песнариця” (збірка пісень) [14], що заклала початки класичного сербського караджичівського корпусу сербських фольклорних текстів. Через рік було видано другу книжку пісень Вука Караджича (Відень, 1815) [16]. Згодом В. Караджич почав упорядковувати тексти народних пісень, значно доповнивши свою збірку, класифікувавши пісні й розподіливши їх у чотирьох книжках під загальним заголовком “Народні сербські пісні” (“Народне српске пјесме”)⁴. У 1815–1817 рр. рецензіями на романи М. Видаковича розпочалася літературно-критична й полемічна діяльність ученого. Ця діяльність дала змогу дослідникові викласти власне кредо й розпочати рішучу боротьбу за свої погляди на сербську літературну мову й правопис. Полемізуючи з М. Видаковичем, В. Караджич виступив за утвердження фонетично-морфологічної норми без звертання до “церковнослов’янізмів” (хоча, зазначимо, що він сам уживав їх у перший період своєї діяльності як лексикалізовані форми). Подібну лінію він намагався провести в лексиці, що йому, однак, не цілком вдалося.

³ Проте П. Івич зазначає відсутність у цьому словнику багатьох характерних для тогочасної літературної мови слів (*веза, глуп, іскрен, награда, побуна* та ін.).

⁴ Перші три книжки цієї збірки вийшли 1823–1824 рр. На два роки раніше побачили світ “Народне српске приповијетке” (“Народні сербські оповідання”).

Оскільки мовній концепції В. Караджича присвячено низку праць відомих лінгвістів [28, 35, 36, 1, 12, 13, 8, 23, 25], стисло викладемо її головні положення:

1. Сербська літературна мова повинна бути єдиною в лінгвістичному відношенні й полівалентною, тобто такою, яка обслуговує всі галузі літературного, культурного, суспільного та ділового життя.

2. Мовні відмінності (фонетичні, морфологічні, лексичні) в різних стилях літературної мови мають бути усунені.

3. Кількість церковнослов'янізмів треба звести до мінімуму, всі вони мають бути "посерблені" (у багатьох випадках турцизмам надавалася перевага над церковнослов'янізмами).

4. Воєводинську діалектну базу народної мови слід замінити на східногерцеговинську (з іскавською, а не екавською вимовою).

Викладені погляди протягом його діяльності модифікувалися відповідно до конкретних завдань розбудови мови. Певними кроками Караджича до архаїзації мови й підвищення позиції літературної мови над діалектами стало введення звука "х", ліквідація чергування, наприклад: *дијете: ђетета*, визнання низки книжних лексем тощо [12:99–107].

Полемічна діяльність ученого в пізніший період пов'язана не з боротьбою за народну основу літературної мови – її вже використовувала абсолютна більшість, – а з дискусіями з противниками його принципів орфографії й графіки⁵ та "крайніх" рішень Вука щодо реформування лексики і словотвору. Ішов вибір між поміркованішим (у нових умовах "середнім") та "крайнім" (вуківським) шляхом. Пропонувалися й інші компромісні варіанти, наприклад, у літературних творах Д. Обрадовича чи в чорногорця Петра II Петровича Негоша⁶. Ці автори, поєднавши і народну, і книжну мови, змогли в Сербії і, відповідно, в Чорногорії суттєво вплинути на розвиток літературної мови. Однак повного розриву з традицією у В. Караджича не відбулося, бо, як зауважив О. Беліч, "і караджичівська мова з часом почала певною мірою наблизитися до ... цього гіпотетичного середнього стилю" [1: 35].

З огляду на це розглянемо реформу Вука Караджича саме з погляду одного важливого для розвитку літературної мови питання: наскільки можливою є повна відмова від традицій розвитку мови – відхід від старої літературної мови в процесі створення нової.

Ставлення Караджича до церковнослов'янських елементів, насамперед до лексики, не було однозначно негативним, як це може видатися на перший погляд, якщо судити з його окремих полемічних праць. Вук пропонував вживати "загальнонародні" слова та форми, а церковнослов'янські допускав лише в тих випадках, коли "загальнонародних" було недостатньо. Звернемо увагу на те, що лексичний фонд, спільний для церковнослов'янської та сербської народної мов, був достатньо значним. Відомі церковнослов'янські й "сербізовані" церковнослов'янські слова та їхні деривати, які Караджич наводить у передмові до свого перекладу Нового Заповіту: *искуство, јединство, смртносни, жртвовати, животни*; "сербізовані" слова: *стријелац, пријатан, помиловање, савршенство*; а також створені самим Караджичем слова: *покајање, гостольубивост, помирење* та ін.⁷ Відомо

⁵ Д. Живанович цілком справедливо зазначив, що народною мовою писали і до Караджича, і за його життя (Йован Раїч, Доситей Обрадович, Григорій Терлаїч, Павле Соларич, Лукиан Мушицький, Іван Стерія Попович, Йован Суботич, Джордже Малетич, Никола Боросвич та ін.); боротьба Вука з супротивниками була пов'язана передовсім із боротьбою за новий правопис, а не за нову мову, оскільки старою – напівцерковною – у 30–40-х роках XIX ст. уже ніхто не писав [8:151].

⁶ Негош обрав саме "середній" шлях, коли фонетика і морфологія були нормалізовані на народній штокавській (тій самій східногерцеговинській) основі, а лексика кодифікувалася на базі симбіозу народних і церковнослов'янських елементів.

⁷ Див. передмову Караджича до перекладу Нового Заповіту [17: 266–267]. У першому виданні словника Караджича (1818) цих слів немає, за винятком прикметника *животан* та дієслова *помиловати*. У друге видання (1852) Караджич увів ще слова *јединство, пријатан* и *покајање*. Решта слів до словника не ввійшли.

також, що кількість таких слів у перекладі “Нового Заповіту” значно перевищує кількість слів, виділених ним самим. Про це писав ще за його життя Й. Стеїч [26: 471–593], а пізніше, в ХХ ст., П. Джорджич [7: 97–115]. Зазначимо, що в праці “Головні відмінності між сучасною слов’янською та сербською мовою” (“Главне разлике између савременога славенскога и српскога језика”, 1826) Караджич високо оцінив мову книжки повчань Й. Раїча і як зразок навів 250 “сербізованих” слів, серед яких були такі: *коначно, любовъ, сведочанство, ваздухъ, саблазанъ, савестъ, сагласанъ, саздати, саопцен, саставъ, сачинявати* та ін. [18]. З цих слів у перше видання свого словника (1818) Вук увів лише *љубав* і *сведочанство*, а в друге видання (1852) – *љубав, сведочанство, ваздух, саблазан, саздати*, відмовившись від *коначно, савест, сагласан, састав, сачинявати*. Однак йдеться не лише про досить значний за обсягом лексичний шар формальних церковнослов’янзмів, частково “сербізованих”, котрі вживаються в мові Караджича і письменників післявуковівського часу. Зазначимо, що в сучасній сербській мові збереглися і активізувалися окремі словотворчі та семантичні моделі, які походять з церковнослов’янської мови східнослов’янської редакції. Адже сама ця модель, на думку М. І. Толстого, впливала “на вибір лексем у діалектах”⁸, особливо на їхню семантику⁹.

Вплив церковнослов’янської мови відчутний і на граматичній моделі мови Караджича. Л. Стоянович доводив, зокрема, залежність “Письмениці” Вука від граматики А. Мразовича, яка перебувала під впливом традиції М. Смотрицького [21: 146]. Йдеться не лише про історію чи форму граматичної думки, а й про дотримання граматичної моделі, близької до церковнослов’янської. Мабуть, тому В. Караджич зберіг деякі форми, що в переважній частині сербських діалектів на той час зникали або цілком не були їм притаманними (наприклад, форми діеприкетника минулого часу *ослабивиши, говоривиши* та ін.).

Лінгвістичне відчуття В. Караджича виявилось у виборі діалектної бази нової літературної мови. Потенційно кожен з діалектів регіону міг у той час надати багатий матеріал для літературно опрацьованої художньої мови¹⁰. Однак у ХІХ ст., коли панівною була ідея культурного (а згодом і політичного) об’єднання сербів, чорногорців, боснійців, герцеговинців та хорватів¹¹, Караджич обрав базовий діалект, модель якого була оптимальною та прийнятною для більшості носіїв мови всього регіону, де проживали зазначені народи. Серед штокавських діалектів, що, як відомо, охоплюють понад дві третини усієї території поширення сербської, хорватської, боснійської та чорногорської мов, саме герцеговинський діалект максимально наближений до наддіалектної моделі за мінімального абстрагування. Якими б не були початкові погляди Караджича на серб-

⁸ М. І. Толстой стверджує, що Вук Караджич намагався в деяких випадках наблизити лексичний матеріал сербської літературної мови до церковнослов’янської (чи загальнослов’янської) лексики. Наприклад, стосовно лексем *дажд* і *киша*. У першому виданні словника лексеми *дажд* нема, там наведено лише лексему *дажда* з приміткою “F” (жін. рід) і “ст.” Примітка “ст.” у словнику позначає “слова, які не вживаються в розмовному мовленні, а трапляються лише в піснях”. У другому виданні (1852) знаходимо *дажда* *vide* (див.) *дажд*. Лексема *киша* подана в обох виданнях. У перших перекладах Євангелія, зроблених Караджичем, вживається лексема *киша*, в останньому остаточному варіанті перекладу “Нового Заповіту” (Нови Завјет, у Бечу, 1847) її замінила лексема *дажд*, ближча до церковнослов’янської [19: 405; 29: 227–228].

⁹ Як приклад М. І. Толстой наводить зазначені вище слова *животни* і *покајање*. Значення *животни* обмежується діалектним “вгодований”, *покајање* – “обряд плакання і поминок”. Втім сучасні значення слів пов’язані з церковнослов’янськими. Порівн.: сучасні номінації – *животни стандарт, житотно намирнице, житотно питање* – і давні – *светъ животьньи* (Синайський євхологій: 336/5), *выходъ животьньи* (Супрасльський збірник: 251/6), *хлебъ животьньи* (Марійське євангеліє); сучасні *позно покајање, свесно покајање* і давні – *покаяние* (Синайський євхологій: 486/19, 70a/4 та ін, Марійське євангеліє: 7/6, 26/19 та ін.) [29: 227–228].

¹⁰ Як приклад можна навести унікальний у загальнослов’янському контексті випадок: існування чакавської та кайкавської регіональних літературних мов у хорватів.

¹¹ Лінгвістично-політична концепція В. Караджича полягала в мовному та політичному трактуванні штокавського населення усіх віросповідань як сербів. До них, згідно із зазначеним трактуванням, зачислялися народи, які за етнічною належністю не були сербами.

ські, хорватські, боснійські, герцеговинські та чорногорські діалекти, однак вибір його рідного діалекту як основного виявився доволі успішним.

Зазначимо, що будь-який діалект суттєво відрізняється від літературної мови як з функціонального, так і з формального поглядів. Літературна мова є нормованою, стилістично диференційованою, графічно та орфографічно опрацьованою, призначеною для набагато ширших потреб комунікації та художньої виразності, ніж діалектна мова. Діалектна мова розвивається спонтанно, а в розвиток літературної часто втручаються її носії й творці. Це свідоме втручання чи “управління” процесом створення сербської мови для В. Караджича було справою його життя. Слід підкреслити, що він і його послідовники вважали мову народних пісень та усної народної творчості зразком для нової літературної мови¹². Ця фольклорна мова була за самою своєю природою достатньо опрацьованою й певною мірою, завдяки міграціям, наддіалектною.

Погляди Караджича на структуру та функції літературної мови поступово розширювалися і ставали більш чіткими. З усього розмаїття форм, конструкцій, лексем різних діалектів він здійснював строгий відбір, доповнюючи й змінюючи форму рідного діалекту села Тршича. Це був час, коли для Вука, за висловом письменника Й. Суботича, “Герцеговина була всюди, де розмовляють сербською”. Однак учений не допускав у літературну мову численних діалектних форм, які він не визнавав нормативними, називаючи їх “зіпсованими”. Часом він наївно, а можливо, з полемічною метою, пояснював виникнення цих форм як наслідок негативного впливу мови сербських письменників-самоуків¹³.

Загалом реформа В. Караджича підтверджує думку, яка дедалі більше утверджується в сучасній науці, про те, що літературна мова не може бути створена на основі окремих діалектів, а швидше на базі койне, яке виникло природним чи штучним шляхом. Уважаємо, що реформа Вука – наочний приклад розв’язання такої теоретичної проблеми, як питання про стихійні та свідомі моменти в створенні літературної мови, питання так званої “лінгвістичної політики”. Зазначимо й те, що за таким самим принципом і на таких самих підставах створювалася, наприклад, і сучасна македонська мова [40].

Зупинимось детальніше на питанні діалектної основи сербської мови з огляду на концепцію В. Караджича. Насамперед ще раз зазначимо, що суттєвою рисою в процесі становлення літературних мов південних слов’ян, південнослов’янського романтизму загалом було звернення до мови, форми, мотивів та сюжетів народної поезії¹⁴. З огляду на це важливу роль у той період відіграло народнопоетичне койне.

У низці питань, пов’язаних з формуванням діалектної основи сербської мови, важливе значення мало вирішення В. Караджичем проблеми її бази. Як ми зазначили, В. Караджич і його послідовники вважали такою базою мову народних пісень та усної народної творчості, яка стала для них зразком нової мови. Така фольклорна мова за своєю природою вже була достатньо опрацьованою й певною мірою наддіалектною. Зважаючи на це, є можливість порівняти деякі аспекти діяльності В. Караджича як фольклориста та як кодифікатора, оскільки збирання, редагування та видання творів фольклору – важлива складова його наукового життя (попередньо перелічені найважливіші з таких його праць). Зазначимо, що, оцінивши авторитет фольклорної мови, велику цінність її мовного виразу, В. Караджич використав її як основу для своєї концепції мови.

¹² Майстерність В. Караджича, як уважає Р. Симич, виявилася саме в тому, що він створив на базі фольклору мовний вираз, який міг “абсорбувати новий матеріал ..., мовний вираз, здатний швидко змінюватися у зв’язку з потребами часу” [25: 131–132].

¹³ В. Караджич писав: “Ми були б щасливі, коли б могли писати так, як говорить народ. Однак цього ще не можемо робити, оскільки наші письменники, як вже зазначалося і доводилося, зіпсували народну мову”. Прикладами наведених Караджичем “зіпсованих” форм були: *ја вельаше, миришим, миришити, јашим, јашити, пужати, боле (ме глава), болу (ме уста), говору, говориду, молу, моледу* та ін. [17: 185].

¹⁴ Це характерне й для інших слов’янських народів.

Однак виникає запитання, як співвідносилася мова В. Караджича з мовою сербського фольклору¹⁵ з огляду на її первинну основу й структуру і в якому напрямі В. Караджич здійснював корекцію цієї первинної основи та структури, якою мірою він реалізував інтелектуалізацію цієї мови, звідки брав засоби для цього, як робив селекцію мовних явищ, які конкурували між собою, у межах відносно нестійкої (лабільної) норми в мові фольклорної літератури.

Основою сербської мови стало, як уже зазначалося, новоштокавське фольклорне койне, час появи та тривалість формування якого визначити неможливо. Однак регіон його зародження вчені називають точно – це Герцеговина, яка охоплювала частину південно-східної Боснії, сербського та чорногорського Санджака, північний захід Чорногорії, середня частина західної Сербії, а також прикордонні частини між Туреччиною, з одного боку, та Хорватсько-Угорським королівством і Венецією – з другого, особливо Боснійська країна, південно-західні частини Військового кордону (Ліка, Кордун) та Далматинської країни (Кнінська, Сінська, Імотська) [35: 103]. У всіх цих регіонах були майже однакові умови життя, тип і рівень розвитку суспільства, встановилися мовні контакти, а внаслідок міграцій там відбулося змішування подібних діалектів. Д. Брозович стверджував, що територіальне поширення новоштокавського фольклорного койне підтверджується фольклористичними дослідженнями сербських і хорватських учених [35: 103].

Неоднозначною є мовна першооснова й структура новоштокавського фольклорного койне стосовно тих діалектів, які стали його базою. У сербокроатиці тривалий час існувало переконання, що фольклорні тексти у записах Караджича – достовірна форма “народної говірки”, а все, що від неї відрізнялося, вважалося зіпсованим, дегенерованим¹⁶. Тепер такі погляди застаріли, а зміни в суспільно-історичних умовах життя регіону зумовили зміни в самій мові фольклору. Існування літературної мови, близької до цього фольклорного койне, мимоволі впливало на фольклорно-мовний вираз, а поширення друкованих фольклорних текстів – на фольклорну літературу. Твори художньої літератури, за формою й змістом подібні до фольклорних (таких творів у сербській і в хорватській літературі достатньо), теж певною мірою змінили колишнє співвідношення діалектів. На діалекти вплинули також контакти з розмовною мовою міст, твори так званої масової культури. Якщо в часи В. Караджича сільське населення, яке користувалося діалектами, становило абсолютну більшість (майже 100%), то на цей час статистичне співвідношення кількості населення між містом і селом суттєво змінилося: кількість міського населення, наприклад, у Сербії, значно збільшилася, і незабаром воно становитиме понад половину всього населення країни. Усе це значно змінило попередню діалектну картину [31].

З огляду на це сьогодні вже неможливо описати мовні особливості новоштокавського літературно-мовного койне періоду діяльності Караджича. Ми можемо лише прийняти дане сучасними мовознавцями його приблизне визначення: новоштокавське фольклорне койне становило специфічний новоштокавський інтердіалект, комбінований з особливостей, які в новоштокавських говірках були найпоширенішими, але ніколи не існували як єдине ціле в жодному конкретному органічному місцевому говорі [34: 104]¹⁷. Отже, це був інтердіалект¹⁸ з лексичними та граматичними архаїзмами, спорадично наявними в новоштокавських місцевих говірках, маркований окремими підкреслено локальними особливостями, які разом з архаїзмами становили фонд поетизмів, злегка стилізований

¹⁵ З огляду на це цікаве зауваження Кеннет Е. Нейлора, який зазначив, що мова Караджича не була частиною сербської народної традиції [22: 82].

¹⁶ Такі погляди подано в дослідженнях найвідоміших сербських і хорватських мовознавців від Д. Даничича, а також представників школи хорватських вуківців. На це, зокрема, вказує в своїй праці М. Івич [13].

¹⁷ Цілком очевидно, що їх і сьогодні як єдиного цілого в конкретному говорі немає.

¹⁸ Під інтердіалектом, за О. С. Ахмановою, розуміємо діалект, що служить як засіб міждіалектного спілкування.

традицією, у виконанні тієї функції, для якої був призначений, і зважаючи на цю стилізацію достатньо абстрактний і достатньо нормований та гомогенний з огляду на розмір тих територій, на яких він уживався [34: 104]. Д. Брозович називав його “передстандартним народним усним інтердіалектом”¹⁹.

Як відомо, новоштокавиця охоплює в своєму складі говірки трьох видів: екавські, ієкавські, ікавські. Новоштокавське фольклорне койне розвивалося на основі всіх трьох типів, але найміцніше коріння мало в ієкавиці західній і особливо східній. Межі ієкавиці у фольклорі ширші, ніж у говорах [34: 107], тобто й сьогодні в регіонах, де існують змішані говірки, у фольклорі переважає ієкавиця²⁰. Крім того, першооснова і структура новоштокавського фольклорного койне найближча до ієкавських новоштокавських говірок. Звичайно, місцеві говірки теж впливали на місцевий варіант койне, однак не так суттєво, щоб порушити загальну ієкавську картину. Отже, три названі рефлекси “*ятя*” особливо значення для койне не мали²¹.

Між новоштокавицею та новоштокавським фольклорним койне простежуємо взаємозв'язок: ті позамовні чинники, які сприяли появі новоштокавиці як специфічної діалектної категорії, зумовили розвиток і новоштокавського фольклорного койне. Маємо на увазі міграції, в тому числі спричинені турецькою навалою. Хоча новоштокавиця і новоштокавське фольклорне койне – різні мовні категорії, одна з яких належить до діалектології, інша – до передісторії розвитку літературної мови, вони мали спільне походження, спільну першооснову та структуру²², а також коріння. Д. Брозович зазначав, що цей факт для мов – рідкісне явище [34: 108].

Порівняємо деякі лінгвістичні та діалектологічні характеристики новоштокавиці та сербських (хорватських) діалектів. Зокрема, новоштокавиця – надбання великої комунікативної спільноти, що утворилася внаслідок міграцій у XVI ст.²³ Вона розвинулася

¹⁹ Д. Брозович вважає, що значну роль у формуванні цього діалекту відіграли власне письменники, відомі й анонімні. Серед них він називає Качича, вірші якого вчений сам чув від селян під час діалектологічних експедицій. Оскільки таких віршів селяни точно не вивчали в школі, Брозович робить висновок про поширеність у цій місцевості “Песмариць” Качича. На його думку, достатньо було кількох грамотних людей, щоб “заразити” усіх гусярів [34: 105].

²⁰ Такі висновки академік Д. Брозович зробив, перебуваючи у фольклорно-діалектологічних експедиціях. Проведений нами аналіз праць діалектологів на сучасному матеріалі повністю підтверджує таку думку. Це зрозуміло, оскільки на народні говірки вплинула сербсько-хорватська стандартна мова, де негласна перевага була все ж за екавицею.

²¹ Ці місцеві впливи зумовили існування й розвиток регіональних варіантів койне у випадку значного впливу на них літературно-розмовного койне міських центрів.

²² Новоштокавське фольклорне койне в діалектному плані вужче за діалектну новоштокавицю, оскільки його становлять лише виразно найуживаніші новоштокавські говірки.

²³ Початковий період її розвитку пов'язаний з утвердженням на цих теренах загальної слов'янської діалектної мови та закріпленням її індивідуальності. Він, зрозуміло, повинен був супроводжуватися реорганізацією праслов'янського матеріалу, який уже попередньо розвивався спочатку в південнослов'янській, а з часом – у сербсько-хорватсько-словенській мовній групі, тобто змінами, що стосувалися уже не кількості фонем, а їхньої дистрибуції та частоти вживання, не кількості граматичних категорій, а їхньої вживаності. Розвиток відбувався повільно, діалектна диференціація була незначною. Загальна основа складалася з п'яти діалектних різновидів: кайкавського, чакавського, західноштокавського, східноштокавського, а також з торлацького прототипу. Наступний період розвитку загальної бази – XIV–XV ст. – пов'язаний з достатньо швидким розвитком та різкою диференціацією цих визначальних п'яти різновидів: сформувалися всі основні сербські, хорватські, боснійські та чорногорські діалекти, деякі з них у подальшому розвитку нівелювалися. Для цього періоду розвитку типовою була тенденція до зменшення кількості як фонем, так і граматичних категорій, а її наслідком стали значні діалектні та місцеві відмінності [36: 17]. У третій період, що як і перший, був періодом повільного розвитку, змінилися дистрибуція, частота фонем, скоротилися також функціональні засоби морфології. Крім цього, поступово утвердилися та завершилися зміни, що розпочалися в попередній період розвитку. Внаслідок нормального органічного розвитку утворилася певна діалектна ситуація [42: 27], однак міграції докорінно змінили її: стерлися цілі діалекти, з'явилися змішані діалекти, змінилися кордони та ізоглоси, західна штокавиця повністю нівелювалася [42: 27; 35: 68–88]. Виникла новоштокавиця як діалектне явище, типове для третього періоду.

тому, що визначені з початку діалектного розвитку локальні тенденції у штокавському центрі на заході східної штокавиці певним чином поширилися (усі разом або якась їхня частина) на всі інші штокавські регіони. Вони частково вийшли за межі кордонів штокавиці, а інколи – за межі поширення усїєї первісної діалектної бази сербської, хорватської, боснійської та чорногорської мов. Ці інновації отримали назву новоштокавських, або герцеговинських. Зазначимо, що, крім нової акцентуації, йшлося й про низку змін, які мали одну спільну рису: вони, хоча відрізнялися за часом і центром появи, усе ж відзначалися тенденцією до посилення вокалізму, що відобразилося в діалектах на втраті фонемі “*h*” (порівн.: *oda* і *hoda*), вокалізації “*l*” в кінці складу/слова (порівн.: *dao* і *dal*), на появі явища нової йотації (*ladja* та *lađa*)²⁴, на появі в родовому відмінку множини закінчення –*a* (*žen:žena*), на збігу давального, місцевого й орудного відмінків множини (*ženama: ženah, ženam*) та ін.²⁵

Літературна мова сербів та інших народів, які проживали на цих теренах (хорватів, чорногорців, боснійців/герцеговинців), почала розвиватися на виразно новоштокавських говірках (або під сильними їхніми впливами). Система чотирьох наголосів, незвичайний для слов'ян тип відмінювання, синтаксично не деслов'янізовані, однак збережені прості минулі часи як інтегральна чи стилістична частина морфологічної структури мов, незвичайний тип системи приголосних без глухих *h* і *f* з тяжінням за симетричним рядом *s-z-c-dz-š-č-đ-š-ž-č-dž*²⁶, гармонійна за структурою система голосних – усе це характерні ознаки, які надали новоштокавським діалектам специфічного статусу в типології слов'янських діалектів²⁷.

Не всі особливості новоштокавиці однаково виявлялись у новоштокавському фольклорному койне. Звідти було усунено типові ієкавські місцеві риси, завдяки чому койне набуло властивостей спільного фольклорного інтердіалекту, сформованого з різних новоштокавських говорів. Рефлекси “*ятя*” не відігравали в ньому суттєвої ролі, їхня заміна відбувалася легко. Цим для новоштокавського фольклорного койне відкрився шлях і до неновоштокавських регіонів. Там це койне функціонально спеціалізувалося, автономізувалося, впливало на мову місцевого фольклору, абсорбуючи її. Однак і саме койне модифікувалося, дедалі більше мовно віддалялося від місць, звідки воно вийшло. Зміни, які відбувалися з новоштокавським фольклорним койне, супроводжувалися мовною експансією новоштокавиці [34: 111].

Описані процеси розвитку новоштокавського фольклорного койне вийшли за межі штокавиці, однак їхній вплив у нештокавських регіонах був меншим, аніж у штокавських неновоштокавських. У мові сербського, (хорватського, чорногорського чи боснійського) фольклору, навіть дуже локального і такого, який походив з місць, розташованих на великій відстані від новоштокавських впливів, наявні сьогодні елементи новоштокавського фольклорного койне [34: 111]. Зважаючи на це, на

²⁴ У деяких новоштокавських діалектах, поширених, зокрема, у Чорногорії, здійснилася і йотація на зразок: *devojka, čerati* (<*dje-, tje-*), а також *šekira, ižesti*.

²⁵ Цікаво, що Д. Брозович порівнює ці інновації з попереднім співвідношенням голосних і приголосних і навіть підрахував ці зміни стосовно кількості в них голосу і шуму. Якщо застосувати його методику та підрахувати кількість голосу у наведених нами прикладах, то в першому випадку це співвідношення становитиме 66–50%, у другому, відповідно, – 66–33% і т.д.

²⁶ Про занепад тенденцій до асиметрії в системі приголосних див. у П. Івича [10].

²⁷ Якщо південнослов'янські мови й діалекти класифікувати так, що в одних на першому місці стоїть відмінювання (словенська), а в інших – дієвідмінювання (болгарська, македонська), то кайкавські та чакавські діалекти віднесемо до першої, а торлацькі – до другої групи, неновоштокавські – до першої і до другої, а новоштокавські становитимуть особливу третю групу, унікальну для всього слов'янського світу. Ця частина – водночас становить ядро сучасних штокавських мов, навколо нього кругами поширюються пояси, що належать до першої чи другої груп [34: 110].

підставі даних сучасних фольклористичних досліджень учені не можуть створити точної локальної діалектної картини²⁸.

З часом фольклорне койне в комплексі суспільно-історичних змін поступово розширювало свої обмежені фольклорні функції. Це виявлялося по-різному. У деяких регіонах воно стало основою розмовної мови на рівні вищому, ніж інтердіалект. Така розмовна мова на рівні місцевої реалізації, тобто на рівні нижчого шару мовного стандарту, існувала в Боснії та Герцеговині, а її сліди трапляються й сьогодні²⁹. Крім того, починали розвиватися міські койне на більших штокавських територіях, і кожен такий осередок розмовної мови був конгломератом змішування окремих міських різновидів³⁰ і варіанта новоштокавського фольклорного койне в цьому регіоні. Поступово ці осередки нівелювалися під впливом подібних сусідніх осередків. Такий процес розвитку мови не міг залишитися непоміченим з боку влади (турецької, угорської, австрійської, венеціанської) та церкви. На ці процеси звернули увагу письменники в нештокавських і неновощтокавських регіонах і почали вказувати на необхідність вживання боснійської чи герцеговинської мови як хорватської чи сербської літературної мови. Вони фактично й підготували поле діяльності для В. Караджича та діячів ілліризму.

Новощтокавське фольклорне койне як основа літературної мови мало свої негативні сторони. Передусім його мовний інструмент не був пристосований до тогочасного рівня розвитку суспільства [33: 181], бо залишився десь на рівні опису героїчного минулого. Зазначені розмовні мови, які розроблялися на основі новоштокавського фольклорного койне, також не досягли необхідного рівня. Це було зумовлено тим, що розвинуті міста європейського, а не східного типу регіонів Сербії чи Хорватії базувалися тоді на нештокавських або на неновощтокавських теренах (винятком був хорватський Дубровник і сербські міста у Воєводині, але саме вони опинилися на периферії новоштокавиці й були поза зоною інтенсивного поширення фольклорної літератури). У них вплив новоштокавського фольклорного койне відчувався найменше, і, відповідно, їхні мови, їхні міські койне майже не діяли на новоштокавське фольклорне койне.

Новощтокавське фольклорне койне було вже значною мірою спеціалізованим і пристосованим до вираження певного змісту, форми та реалій, властивих фольклору, зважаючи на що можливість його еволюції була обмежена. Подібні обмеження стосувалися й розмовних різновидів на його основі навіть у тих випадках, коли вони розвивалися у містах. Народний характер різновидів перешкоджав їхній швидкій ре-адаптації та інтелектуалізації в сучасному сенсі слова, а для їхнього природного поступового розвитку часу не було. У лексичному плані новоштокавське фольклорне койне виявилось також не найліпшим претендентом на основу літературної мови – воно мало значний надлишок у лексиці в сферах, не важливих для літературної мови,

²⁸ Можливо, йдеться про вплив літературної мови на новоштокавській основі. Це відзначають дослідники з різних регіонів поширення колишньої сербсько-хорватської мови, наприклад, С. Халилович, Дж. Яхич – з Боснії та ін.

²⁹ Досліджуючи регіони Східної Боснії, діалектологи дійшли висновку, що майже кожен мешканець регіону володіє не лише діалектом, на території поширення якого проживає, а ще одним мовним ідіомом, достатньо близьким до мовного стандарту. Вчені звернули на це увагу, оскільки було незрозумілим, чому малоосвічені мешканці одного регіону володіють літературною мовою, а такі самі мешканці з другого – не здатні промовити літературною мовою навіть кількох фраз [34: 111; 37: 37; 38: 210].

³⁰ Такі різновиди утворилися на основі делокалізованого органічного говору й тяжіли до окремих міст чи центрів.

але йому бракувало життєво необхідних для неї засобів. Цю спадщину новоштокавське фольклорне койне й передало мові, яка утворилася на його основі³¹.

Колишня сербсько-хорватська мова одержала від новоштокавського фольклорного койне ще й певну нормативну недбалість, широке толерування відходу від норми, схильність до невизначеності, неточності в деталях і нюансах, нездатність до точності, мовної дисципліни й абстрагування [34: 113], що в фольклорі – бажане, а в літературній мові є великим недоліком. Очевидно, з огляду на це в сербсько-хорватській знову відродилися, розвинулися та укріпилися регіональні особливості (варіанти), які згодом (разом з позамовними чинниками) спричинили вихід з функціонування цієї мови й утворення чотирьох мов.

Постає ще одне важливе запитання: якщо вже основою літературної мови повинна була стати штокавиця чи новоштокавиця, то чому не дубровницька (для хорватів) чи не воєводинський варіант (для сербів)? Саме вони не мали зазначених недоліків. Раніше в сербокроатиці на це запитання відповідали без застережень і дуже спрощено: В. Караджич зробив правильний вибір, а іллірійці добре вчинили, взявши до уваги вибір Караджича, і, ухваливши подібне рішення, реалізували його. Сьогодні на це запитання вже не відповідають так однозначно. Але в ті романтичні часи ідеали узгоджувалися з думкою про те, що добре мати мову народного характеру, ці ідеали традиційно на тривалий період утвердилися в лінгвістичних дослідженнях [41: 187]. Однак реалістичний погляд на зазначене дає підстави для висновку: за умов панування ідеї південнослов'янської єдності, а також ідеї єдиної спільної мови по-іншому вчинити було неможливо. У випадку такої тенденції дубровницький та воєводинський варіанти були неприйнятними.

Зазначимо, що воєводинський тип, який перебував під значним впливом східнослов'янських мов, містив значну кількість церковнослов'янзмів. Щоб абсорбувати їх у процесі свого природного розвитку, як це було зроблено російською мовою, потрібно було певний період часу.

Не можна також забувати, що дубровницький та воєводинський типи мови були периферійними, а отже, опозиційними. І хоча рівень розвитку суспільства, який вони відображали, був на той час доволі високим, їхні середземноморська та панонська складові для цілого терену сприймалися як явища периферійні³².

І, нарешті, останнє. Новоштокавські говірки середнього типу, які лежали в основі новоштокавського фольклорного койне, посіли настільки панівне становище серед штокавських діалектів, що, якби основою літературної мови став якийсь інший новоштокавський

³¹ У багатьох абстрактних і практичних сферах (абстрактні поняття, лексика, пов'язана з кухнею, рестораном, навіть з вітриною звичайного магазину) сучасна сербська мова як спадкоємиця сербсько-хорватської використовує лексику німецьку, турецьку, італійську й угорську, оскільки для позначення цих реалій у ній бракує автохтонної лексики. Зокрема Р. Бугарські зазначає, що подекуди запозичення з турецької чи угорської носії сербської мови не трактують як чужі слова. Як приклад він наводить лексеми: *чаране, папуче, сандале, чизме, цителе* (зазначені назви використовують і хорвати). Перші чотири – запозичення з турецької, остання лексема – з угорської. Отож, залишається, на думку Р. Бугарського, лише автохтонне *опанци*. Щодо нього Р. Бугарські застерігає, що використовувати зазначену назву наприкінці ХХ ст. для називання взуття цілком недоречно [2: 18]. Це подекуди стосується й хорватської мови, хоча в ній тепер триває процес повернення лексики, яка донедавна була за межами колишнього сербсько-хорватського стандарту, а тому ситуація тут дещо відрізняється від сербської. Ми, однак, вважаємо, що, незважаючи на те, що Караджич використав для основи літературної мови мову фольклору, він спирався й на хорватську лексикографічну традицію, завдяки якій і здійснював інтелектуалізацію мови фольклору. В іншому випадку йому б не вдалося забезпечити літературну мову відповідними лексичними засобами, наприклад, суспільно-політичної сфери [3: 90]. Можливо, Караджичеві й Даничичеві за декілька десятиріч не вдалося досягти відповідного рівня лексичного складу мови, який уможливив би повнокровне функціонування всіх мовних сфер, однак певною мірою вони цього все ж досягли.

³² М. І. Толстой вважає, що воєводинський тип міг вплинути на формування сербського стандарту. Однак із перенесенням культурного й політичного центру в Сербію – Белград і Крагуєвац – і зі зближенням з хорватами з метою створення єдиної мови така можливість була втрачена [30: 154; 28: 327].

тип, вони все одно в майбутньому асимілювали б його, і кінцевий підсумок врешті-решт був би таким, як у випадку вибору середньої новоштокавиці для новоштокавського фольклорного койне, лише в розвитку літературної мови “було б значно більше змішаної мови, реформ, непевності” [34: 113–114] та інших небажаних для єдиної тоді мови сербів, хорватів, босняків і чорногорців явищ.

Крім того, вуківський східноєкавський тип як класична основа літературної мови в сербів однаково набув екавських елементів, що зрештою призвело до поступової переваги шумадійського типу, близького до герцеговинського (але не герцеговинського), а згодом і до перемоги шумадійського типу [30: 162]. Згодом асимільовані були й церковнослов'янські елементи³³. З хорватського боку в східногерцеговинському ікавському типі знову ж не могли не виявитися елементи інших діалектів, абсорбованих у писемній спадщині хорватів. А боснякам і чорногорцям просто відмовляли у використанні їхніх мовних особливостей, називаючи їх регіональними або місцевими.

Велику роль у цьому процесі відіграло також взаємопроникнення екавського, ікавського і західноєкавського типів. Хоча класичний вуківський східноєкавський тип ліг в основу лінгвістичного організму усіх мов штокавської діасистеми як єдиного цілого, все ж з погляду національних культур та розвитку суспільства, крім чорногорського, цей тип виявився таким же периферійним, як і всі ті неновоштокавські типи, що не бралися до уваги як основа літературної мови. Незважаючи на загальне згладжування відмінностей у новоштокавиці, а також на кодифікаторське втручання В. Караджича, диференціація, все ж, відбулася. Це сприяло спочатку створенню двох варіантів сербсько-хорватської мови, а згодом виокремленню певних мов. Значну роль у цьому відіграла різна суспільно-мовна орієнтація сербів, хорватів та босняків протягом усього періоду розвитку їхніх мов³⁴.

Отже, свого часу В. Караджич виявив себе майстерним кодифікатором, який зумів у надзвичайно складній ситуації зробити спільним те, що, здавалось би, об'єднати було дуже важко, і закласти основу літературної мови, яка нехай на певний час, а все ж стала спільною для кількох народів. Мабуть, в історії європейських мов важко знайти мову, яка б перед стандартизацією відразу зіткнулася водночас з трьома проблемами: недостатній проміжок часу для входження в сучасну цивілізацію й вироблення мовного стандарту [4: 271]; надзвичайно складні умови вибору основи мови, бо цією літературною мовою мали послуговуватись чотири нації, які сформувалися разом з нею (або почали формуватися); а також факт, що з усіх кандидатів на її основу власне найпримітивніший мав найбільші шанси на успіх. У цій складній ситуації слід віддати належне кодифікаторській вправності В. Караджича, який зрештою зробив стільки, скільки за такий короткий проміжок часу можна було здійснити. Зокрема, на прикладі новоштокавського фольклорного койне вчений визначив, яким шляхом можна селекціонувати норму. І коли він запроваджував *dje, tje* замість *de, ce*, ввів *h*, навіть на цих загальновідомих прикладах видно, що він розвинув процеси, які вже розпочалися³⁵. Норма літературної мови повинна була стати стабільною й охоплювати весь регіон, а новоштокавське фольклорне койне вживалося лише в більшій частині цієї цілісності.

Досліджуючи сучасну говірку Тршича, рідного села Вука Караджича, Б. Николич³⁶ спростував думку, що народний, органічний характер вуківської мови – за походженням

³³ Конкретну картину еволюції екавського стандарту подає М. Івич [13].

³⁴ Російська та західноєвропейська – в сербів; латинська, чеська, німецька, італійська, угорська – в хорватів; арабсько-турецька – в босняків.

³⁵ У першому виданні словника Караджича *de, ce* ще вживалися.

³⁶ Йдеться, наприклад, про вживання *r* у формах теперішнього часу дієслова *moći*. Це явище не могло розвинутися в мовленні мешканців з часів Вука до наших днів. Воно не могло бути наслідком впливів східних мов і розташованих на сході діалектів (такі впливи тепер домінують у говірці Тршича). Отже, це явище існувало й в часи Караджича [21-а: 270].

є говіркою рідного села Караджича: за півтора століття ця говірка не могла настільки змінитися, щоб її не можна було впізнати. Він урахував еволюцію, якої міг зазнати той діалектний тип, а також взаємопроникнення особливостей сусідніх говірок і деякі інші деталі, які Вук Караджич, незважаючи на принципову (основоположну) вірність рідній говірці, свідомо не вніс до мовного стандарту. Дослідження Николича ще раз засвідчує, що В. Караджич був набагато реалістичнішим ученим, ніж вважали ті, хто складав про нього романтичні міфи в душі сербської ментальності³⁷. Це наочно продемонструвала й подальша тактична та ідейна аргументація Караджичем реформи графіки й орфографії, його справжньої реформи. Сьогодні важко усвідомити масштаби починань ученого, однак, на нашу думку, не його концепція, а філологічна неспроможність окремих його послідовників, а також, звичайно, соціально-політичні і певні внутрішньомовні чинники викликали до життя факти, які в розвитку спільної протягом деякого періоду часу мови кількох народів – босняків-мусульман, сербів, хорватів і чорногорців – спричинили утворення окремих чотирьох мов.

Однак мова не зупиняється в своєму розвитку – вона постійно живе й змінюється. У сербській мові з часів В. Караджича відбулися певні перетворення, зокрема, відійшли в минуле деякі елементи караджичівського мовного узусу [6: 80–112; 23: 467]. У 50–60-х роках ХХ ст. сербські лінгвісти знову поставили питання про те, чи відповідає стан сучасної літературної мови вуківським нормам і що з його норм сьогодні стало архаїчним, регіонально-діалектним. З дуже цікавим матеріалом та доволі обережними висновками тоді виступили М. Івич та Й. Вукович [13; 46]. Справді, і сьогодні виникають сумніви, чи є імперфект живою мовною категорією, чи можливим залишається збереження кореляції форм означених та неозначених прикметників у всій парадигмі, чи можна вважати літературною синтаксичну конструкцію типу “да не приме војске у Србију”. Мабуть, в описових і нормативних граматиках доцільно було б відмовитися від таких віджилих форм, оскільки вони майже не використовуються ні в розмовній, ні в писемній мові.

В. Караджич боровся за єдність літературної мови. Однак на початку своєї діяльності і він допускав рівноправні нормативні варіанти в межах однієї мови, передовсім ієкавицю та екавицю³⁸. Тож і тепер, а це стверджувала ще в 50-х роках ХХ ст. М. Івич, можна прийняти окремі варіанти, властиві певним культурним центрам³⁹.

Підсумовуючи значення вуківської реформи в розвитку сербської мови, хочемо наголосити, що було б неправильно всю заслугу щодо створення структури (особливо стилістики) сучасної стандартної мови сербів приписати лише В. Караджичу. Значну роль у цьому відіграли також його послідовники і навіть супротивники [22-а].

Зазначимо, що літературна мова в своєму розвитку здебільшого наближається до розмовної мови, і в цьому процесі визначальна роль належить місту. У цьому сенсі відхід від мови В. Караджича в жодному випадку не означає відмови від духу й ідей його реформи, від його головного принципу – літературної мови, максимально наближеної до мови розмовної. Хоча в працях ученого, які виходили протягом півстоліття, сьогодні можна помітити певну еволюцію поглядів на літературну мову й діалекти, однак, підкреслимо, що ця еволюція не стосується головних, принципових проблем його мовної концепції.

³⁷ Такі праці трапляються не лише серед сербських авторів. Прикладом може стати коротенька стаття С. Назечича “Чудо Вука”, де автор розповів легенду про Вука-самоучку, який, приїхавши до Відня, без попередньої підготовки став філологом світового рівня [43]. Не заперечуючи високого рівня Вука Караджича як філолога, вважаємо, проте, що його діяльність мала своїм підґрунтям наукові основи та коріння. Укладаючи свій відомий словник, Караджич використав хорватські лексикографічні джерела попереднього періоду [3: 89–90; 39: 30–31]. На нашу думку, доволі реально філологічну діяльність Вука Караджича висвітлено в монографії М. Поповича [24].

³⁸ Л. Попович, зокрема, вважає, що вуківський мовний корпус не слід вважати каноном у всіх його деталях, оскільки протягом часу він зазнав суттєвих змін [23: 467].

³⁹ Маємо на увазі питання збереження ієкавської норми вимови для сербів, які проживають у Боснії та Герцеговині.

1. *Белић А.* Вукова борба за народни и књижевни језик. Београд, 1948.
2. *Бугарски Р.* Стране речи данас: појам, употреба, ставови // О лексичким позајмљеницама. Суботица. 1996. С. 17–25.
3. *Васильєва Л.* Суспільно-політична лексика в словнику Вука Караджича // Проблеми слов'язнознавства. 1990. Вип. 41. С. 89–94.
4. *Васић В., Павловић С.* Деветнаестовековни језички узор: писати чисто српски // Научни састанак слависта у Вукове дане. Кн. 25/2. Београд, 1996. С. 265–272.
5. *Горбач О.* Засади періодизації української літературної мови й етапи її розвитку // Горбач О. Зібрані статті. Т. 3. Мюнхен, 1993. С. 45–52.
6. *Дмитриев П. А., Сафронов Г. И.* Из истории русско-югославянских литературных и научных связей. Л.: Ленингр. ун-т, 1975.
7. *Борђић П.* О Вукову Новом Завјету // Богословље. Београд, 1934. Књ. 9. Св. 2. С. 97–115.
8. *Живановић Д.* Вукова борба за српски песнички језик // Анали филолошког факултета 4. Вуков зборник 1. Београд, 1964. С. 143–153.
9. *Ивић П.* О Вуковом Рјечнику из 1818 године // Сабрана дела Вука Караџића. Књ. 2. Београд: Научно дело, 1966. С. 159–160.
10. *Ивић П.* Два главна правца развоја консонантизма у српскохрватском језику // Годишњак филозофског факултета у Новом Саду. 1957. Књ. 2. С. 158–184.
11. *Ивић П.* Развој књижевног језика на српскохрватском језичном подручју // О језику некадашњем и садашњем. Београд, 1990. С. 87–140.
12. *Ивић П.* Два аспекта Вуковог дела // Анали филолошког факултета 5: Вуков зборник 2. Београд, 1965. С. 99–107.
13. *Ивић М.* Једно поређење Вуковог језика са нашим данашњим језиком // Зборник за филологију и лингвистику. 1957. Бр. 1. С. 114–126.
14. *Караџић В.* Писменица сербскога језика?. Wien, 1814.
15. *Караџић В.* Пјеснарица. Wien, 1814.
16. *Караџић В.* Пјеснарица. Wien, 1815.
17. *Караџић В.* Писма о српском правопису и језику – Завршетак // Скупљени граматички и полемички списи Вука Стефановића Караџића. Књ. 3. Београд, 1896–1897. С. 266–267.
18. *Караџић В.* Главне разлике између данашњег словенскога и српскога језика // Скупљени граматички и полемички списи Вука Стефановића Караџића. Књ. 2. Београд, 1894–1895. С. 263–265.
19. *Караџић В.* Скупљени граматички и полемички списи. Књ. 2. Београд, 1894.
20. *Караџић В.* Писма о српском правопису и језику – Завршетак // Скупљени граматички и полемички списи Вука Стефановића Караџића. Књ. 3. Београд, 1896–1897. С. 185–186; 625–626.
21. *Коць-Григорчук Л.* Вук Караджич – творець сербської літературної мови // Питання історії української і слов'янських мов та культури. Львів, 1997. С. 146.
- 21-а. *Николић Б.* Данашњи тршићки говори // Јужнословенски филолог. 1958. Бр. 23. С. 143–149.
22. *Naylor Kennet E.* Вуково решење проблема модела књижевног језика за Србе и Хрвате // Научни састанак слависта у Вукове дане: Реф. и саопштења. Београд, 1991. С. 81–89.
- 22-а. *Павловић М.* Улога и значај војвођанских писаца у развоју српског књижевног језика // Зборник Матице српске за књижевност и језик. Књ. I. Нови Сад, 1953. С. 19–54.
23. *Поповић Љ.* Вуков приступ вернакуларизацији и стандардијацији књижевног језика и правописа код Срба // Научни састанак слависта у Вукове дане. 1996. Кн. 25/2. С. 451–472.
24. *Поповић М.* Вук Стефановић Караџић. Београд, 1972.
25. *Симић Р.* Смисао и донети књижевно-језичких реформи код Срба на почетку XIX. века // Научни састанак слависта у Вукове дане. 1996. Књ. 25/2. С. 121–132.
26. *Стеић П.* Езикословне приметбе на преговоръ г. Вука Стеф. Караџића къ преводу Новог Завета // Скупљени граматички и полемички списи Вука Стефановића Караџића. Књ. 3. Београд, 1896. С. 471–593.
27. *Стојановић Љ.* Живот и рад Вука Стефановића Караџића. Београд, 1924.
28. *Толстой Н. И.* Литературный язык у сербов в конце XVIII–начале XIX века. // Национальное возрождение и формирование литературных языков. М., 1978. С. 269–328;

29. *Толстой Н. И.* Архаизм и новаторство у језичкој реформи Вука Караџића // *Анали филолошког факултета*. Св. 5. Београд, 1965. С. 227–234.
30. *Толстой Н. И.* Культурно- и литературно-исторические предпосылки образования национальных литературных языков // *История и структура славянских литературных языков*. М., 1988. С. 154–164.
31. *Ђурић Д.* Дијалекти // *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1996. С. 161–166.
32. *Babić S.* *Jezik* // *Panorama*. Zagreb, 1967. S. 33–37.
33. *Bašić N.* *Odjeci Guberina-Krstičevih Razlika u hrvatskome jeziku* // *Jezik*. 2000. Br. 4. S. 179–194.
34. *Brozović D.* *Standardni jezik*. Zagreb, 1970.
35. *Brozović D.* О структуралним и генетским критеријима у класификацији хрватско-српских дијалеката // *Зборник за филологију и лингвистику*. 1964. Br. 3. S. 68–88.
36. *Brozović D., Ivić P.* *Jezik srpskohrvatski/ hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Enciklopedija Jugoslavije, 1988.
37. *Halilović S.* *Govorni tipovi u međuriječju Neretve i Rijeke dubrovačke* // *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*. Knj. 7. Sarajevo: JAZU, 1996. S. 37.
38. *Jahić Dž.* *Ijekavskoštakavski govori istočne i jugoistočne Bosne*. Dis. ... d-ra filos. nauka. Beograd, 1981.
39. *Kačić M.* *Hrvatski i srpski*. Zagreb: Zavod za lingvistiku FF, 1995.
40. *Jurić-Kappel J.* *Jezik kao kulturni identitet. Makedonski vs. bugarski* // *Jezici kao kulturni idetiteti*. Cetinje, 1998. S. 65–71.
41. *Moguš M.* *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb, 1995.
42. *Moguš M. i dr.* *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb, 1991. S. 15–60.
43. *Nazečić S.* *Vukovo čudo* // *Izraz*. Br. 8. Sarajevo, 1964. S. 161–164.
44. *Nikčević V.* *Vukova reforma jezika i pravopisa i Crnogorci* // *Obeležja*. Br. 1. Priština, 1988. S. 11–33.
45. *Pogačnik J.* *Kopitarova koncepcija o kulturno-istorijskom razvoju Južnih Slovena* // *Norme i forme*. Beograd, 1981. S. 101–135.
46. *Vuković J.* *Srpskohrvatska akcentuacija i funkcionalnost akcenata i kvantiteta* // *Književni jezik*. Br. 1/2. Sarajevo, 1972. S. 47–63.

VUK KARADŽIĆ CONCEPT OF LITERARY LANGUAGE IN MODERN LANGUAGE SITUATION IN THE SOUTH-SLAVONIC REGION

Lyudmyla VASYLYEVA

*The Ivan Franko National University in Lviv,
The Department of Slavic Philology,
Universytetska st., 1, 79000 Lviv, Ukraine
tel. (0038 032) 239 47 70, e-mail: slavia@hn.franko.lviv.ua*

V. Karadžić activity led to a certain gap with the previous traditions in the development of Serbian language. His reform supported by B. Kopitar was aimed at restricting the influence of eastern slavs of Serbs. He took a dialect as a language literary standard which was far from their language literary traditions. One time when the situation was really tough is proved to be a skillful codifier: who managed to lay foundatio of the literary language that became a common language for several soith Slavonic nations for certain period of time.

Key words: Vuk Karadžić, language situation, South-Slavonic region, literary language, linguistic.

**КОНЦЕПЦИЯ ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА ВУКА КАРАДЖИЧА
И СОВРЕМЕННАЯ ЛИНГВАЛЬНАЯ СИТУАЦИЯ
В ЮЖНОСЛАВЯНСКОМ РЕГИОНЕ**

Людмила ВАСИЛЬЄВА

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра славянской филологии,
ул. Университетская, 1, 79000 Львов, Украина
тел. (0038032) 239 47 70, e-mail: slavia@hn.franko.lviv.ua*

Литературный язык является качественно новой ступенью развития культуры народа. Создание литературного языка сербов на народно-разговорной основе в начале XIX века было смелым начинанием, результаты которого сразу предвидеть было трудно. В. Караджич пережил эволюцию собственных взглядов, и они изменялись со времени его первого публичного выступления в прессе в 1814 г. на протяжении всего периода его деятельности по реформированию сербского языка. Деятельность В. Караджича привела к определенному разрыву с имеющимися в то время традициями развития сербского языка. Его реформа, поддерживаемая В. Копитаром, имела целью ограничение восточнославянского влияния на Сербию. Образцом для языка сербов В. Караджич избрал диалект, который был далек от их литературно-языковой традиции. В свое время он проявил себя искусным кодификатором, и ему в поразительно сложной ситуации удалось заложить основы литературного языка, который на определенное время стал общим для нескольких южнославянских народов.

Ключевые слова: Вук Караджич, лингвальная ситуация, южнославянский регион, литературный язык.

Стаття надійшла до редколегії: 11.09.2008
Прийнята до друку: 25.12.2008